

סימן סג

פירות אוצר בית דין והיתר מכירה

(הערבות ההדדית במצוות השמיטה)

ערב שנת השמיטה תשס"ח

במקרה הנ"ל הדילמה הייתה גדולה יותר, שכן גידול הענבים כרוך במלאכת גיזום הגפנים, שהיא תולדה של איסור זמירה האסורה בשמיטה מדאורייתא; וכל הפתרונות שהוצעו כדי להתירה במסגרת "היתר מכירה" אינם מרווחים ובנויים על קולות הלכתיות גדולות, שקיים ספק איזו מהן עדיפה.

א. רנישות חז"ל לקשיי החקלאים בשמיטה

נראה שלבטים אלו עמדו גם כן מול עיני חז"ל. במשנה במסכת תענית (פ"ג מ"א) נאמר: "...וכן שפסקו גשמים מגשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהם, מפני שהיא מכת בצורת". כלומר: הנזק שנגרם מהפוגה ארוכה בגשמים חמור יותר מהתעכבות היונה, ולכן גוזרים על כך תענית חמורה מייד, ואין צורך להמתין למועדים הקבועים של שנות בצורת רגילות. והגמרא בירושלמי שם אומרת: "תני, כשם שמתריעין עליהם בשאר ימי השבוע (בשנים שאינן שנת שמיטה) כך מתריעין עליהן בשביעית, מפני פרנסת אחרים". כלומר: אכן שומרי השמיטה אינם זקוקים למים, שהרי אינם מעבדים את שדותיהם, אך ישנם "אחרים" (שעל זהותם נעמוד בהמשך) שזקוקים למים גם

הקדמה:

לקראת שנת השמיטה חתם מנהל הצרכנייה ביישובנו על הסכם שיווק עם "אוצר הארץ" - חברת שיווק הנותנת העדפה לפירות עם קדושת שביעית במסגרת "אוצר בית דין", על פני פירות "היתר מכירה". במהלך השנה פנה אלי חקלאי המגדל ענבי מאכל בדרום רמת הגולן בבקשה לקבל את סחורתו לצרכנייה ביישובנו. הוא הופנה אלי על ידי מנהל הצרכנייה שלא הסכים לקבל את סחורתו בשנה זו בגלל התחייבותו ל"אוצר הארץ" שלא לשווק פירות שגודלו במסגרת "היתר מכירה". אותו חקלאי הסביר לי שאם לא תינתן לו רשות למכור את סחורתו בצרכניות שחתמו הסכם עם "אוצר הארץ" ייגרם לו הפסד כלכלי כבד. תוך כדי שיחה עם אותו חקלאי הרגשתי את הדילמה הגדולה של שנת השמיטה. מצד אחד אנו רוצים לחזק את אותם החקלאים היהודים שבחרו לקיים את מצוות השמיטה בהידור ולא להסתמך על "היתר המכירה"; אך מצד שני איננו יכולים לבוא בטענות כלפי אותם חקלאים שאינם מסוגלים ללכת על המסלול המהודר של "אוצר בית דין", והחליטו להסתמך על היתר המכירה.

פטר אותו בלא כלום ואמר: "ומה יעביד עלובא, ובגין חייו הוא עושה". כלומר: רבי ריחם עליו ופטרו באומרו "מה יעשה האביון הזה, הרי כדי חייו הוא עושה" ('קרבן העדה' שם). המתבונן יראה שלמרות שמדובר על עבריין שביעית שעבד בשמיטה, הוא מכונה בגמרא רק כ'חשוד על השביעית', ולכן רבי לא רצה להענישו.

לעומת זאת חברייה סוברים כר' פנחס בן יאיר, שחלק על רבי שרצה להתיר את השמיטה בזמן הזה שהיא מדרבנן, בגלל דוחק פרנסת החקלאים; ור' פנחס בן יאיר חלק עליו ולא הסכים לכך, עיי"ש.

המתבונן בגמרא זו יראה עד כמה היו חכמי ישראל רגישים כלפי אותם חקלאים שמצוות השמיטה הייתה קשה עבורם, בגלל עולה הכלכלי. רגישותו של רבי זעירא, תלמידו של רבי, כלפיהם הייתה גדולה עד כדי כך שברור היה לו שמתפללים על הגשמים בעבור אותם עבריינים שזרעו ירקות בשמיטה, כדי שלא יפסידו את יכולם. ולכאורה מדוע? והלא יכול זה אסור משום 'ספיחין'! אלא שר' זעירא סבר כרבו, שאינו דומה 'עבריין להכעיס' לעבריין שעובד בגלל דוחקו, ושהנכשלים במצווה כל כך קשה, שעל מקיימיה נאמר 'גיבורי כח עושי דברו' – אינם יכולים להיקרא 'מחללי שביעית' (כמו מחללי שבת או מגלי עריות), אלא רק 'חשודים על השביעית'.

ר' זעירא הוא כינוי של ר' זירא, שעליו מסופר (סנהדרין דף ל"ז ע"א) שגרו בריונים בשכונתו והיה מקרב אותם, וחכמים הקפידו עליו על כך, ובסופו של

בשמיטה, ובעבורם הכול מתענים.

חידושה של הברייתא המובאת בירושלמי תמוה: מהי בכלל ה'הווא אמינא', וכי רק החקלאים ה'אחרים' זקוקים למים? והלא הכול זקוקים להם לשתייה, וגם בעלי האילנות שומרי השביעית זקוקים למים עבור אילנותיהם!

אמנם אם נתבונן במשנה נגלה שמדובר בגשמים הנזקקים בעיקר למגדלי הירקות, שזקוקים לתזמון נכון של הגשמים ולא רק לכמות משקעים כללית (בניגוד למגדלי האילנות ובעלי הבורות; וראה תשובותינו בעניין שאלת גשמים ואמירת "ועננו" בשנות בצורת, שהרחבנו בעניין זה). ולפי זה מתבהרת חידושה של הברייתא, שהרי גידול ירקות אסור בשנת השמיטה, ואעפ"כ מתריעים על מחסורם במים מפני פרנסת אחרים!

בביאור המושג "פרנסת אחרים" נחלקן בגמרא חברייה ור' זעירא. חברייה אמרי: מפני פרנסת עכו"ם, כלומר: היהודים מתענים ומתריעים לטובת הנכרים המותרים לעבד את שדותיהם בשמיטה וזקוקים לשם כך למים. וביאר ב'פני משה' שכשאין גשמים יורדים, יתייקר השער וממילא יהיה הפסד גם ליהודים. ור' זעירא אמר: מפני פרנסת חשודים. ומבארים 'קרבן העדה' וה'פני משה' שמדובר ביהודים העובדים עבודת קרקע בשביעית, ואעפ"כ מתענים בעבורם!

הגמרא מבארת, שר' זעירא הולך בשיטת רבי, וחבריה בשיטת ר' פנחס בן יאיר. ר' זעירא כרבי – שהיה סָפָר אחד החשוד על השביעית והביאו אותו לפני בית דינו של רבי כדי שיעניש אותו על עבריינותו, ורבי

גיבורי הכוח הגדולים של שנת השמיטה הם החקלאים, ולא הצרכנים. הצרכנים יכולים להסתדר בשנה זו עם תוצרת נוכרית, ולעיתים אף במחיר מוזל יותר. אך החקלאי נאלץ להפקיר את שדהו ולא להשתכר בשנה זו, וכל הניסיון הגדול של שנת השמיטה רובץ על כתפיו. לכן כאשר החקלאי בחר להשתמש בהיתר הלכתי שאושר על ידי גורם רבני מוסמך, אף אם ההיתר דחוק, נראה שמהגמרא הנ"ל יש לנו ללמוד להקל עליו במילי דרבנן עד כמה שניתן, ובכך לקיים מצווה דאורייתא של "וחי אחיך עמך", ולא להעדיף תוצרת של נוכרים בשמיטה.

ב. הקשר ההדוק שבין ה'עבודה שבלב' הציבורית ועבודת הקרקע

בדברי הירושלמי שהבאנו לעיל ישנו עומק נוסף, המלמד על הערכות ההדדית שישנה במצוות השמיטה. כפי שראינו, הירושלמי מחדש שמתענים ומתריעים אפילו על גשמים הנזקקים לחשודים על השביעית בלבד. ועדיין יש לשאול – מדוע הירושלמי נדחק לומר שהתענית נועדה כדי לעזור לעוברי שביעית, והרי ניתן לומר שסיבת התענית היא בשביל בעלי הבורות ובעלי העצים שזקוקים לגשמים, ואף שלגביהם אין משמעות גדולה לפרווחים שבין פרקי הגשמים – התענית היא על עצם שיבוש סדרי הגשמים שבדרך כלל מביא לכצורת כללית בכל החורף? שמא תאמר שאלמלא היתרו של הירושלמי להתפלל עבור החשודים על השביעית, היינו אומרים שלא נקבע תענית

דבר קירבתו של רבי זירא גרמה להם להרהר בתשובה לאחר מותו. ונראה שקירוב הרחוקים הייתה מידתו הייחודית].

אין ספק שמגמרא זו אנו שואבים את השקפת עולמם של חז"ל להיכנס בדוחקם של חקלאים ולחוש את ניסיונותיהם הקשים. ואם על עבריינים של ממש התיר ר' זעירא להתפלל להצלחתם, כל שכן שלמדים אנו שצריך להתאמץ לנסות בכל דרך, אפילו בדוחק הלכתי גדול, להקל מעל החקלאים הכשרים את הקושי הגדול, ולנסות לבוא לעזרתם בשעת הדחק. ונראה שבדרך זו הלכו גדולי ישראל שתמכו ב"היתר מכירה".

את ההנהגה הזו חיזק מרן הרב קוק זצ"ל בכל כוחו ובכל דרך, וכן כתב באיגרת לרידב"ז שחלק על היתר זה: "על ידי מה שנחזק את הישוב ההולך ואור בעזרת ה' ויתרבו אחינו העולים לישוב את ארץ הקודש, יצמח אור גאולה וישועה. וסוף כל המורדים והפושעים לשוב בתשובה שלמה מתוך אהבה ושמחה, על ידי אור שפע קדושת ארץ הקודש שתשפיע עליהם, על ידי סיוען של תלמידי חכמים עובדי ה' ואוהבי ישראל באמת, שיתלכנו עמהם בנחת ואהבה ויראו לכל העולם שהם דואגים עבורם ונכנסים בגורלם ומצבם. ועל ידי זה יתעורר הניצוץ הנרדם של קדושת ישראל הכמוס בעומק, אפילו בליבם של המוקצים והריקנים, ויהיו כולם יחד כלי מחזיק ברכה להיות לעם לד' על אדמת קודשו אשר בחר בה מכל הארצות". עיי"ש. (אגרות הראי"ה חלק א' עמוד שמ"ח).

ולפי זה מובנים דברי הירושלמי. אלמלא ההיתר לסייע בתפילה לחשודים על השביעית, היינו אומרים שיש להימנע מתענית ותפילה מפני חששות עתידיים בשעה שהתפילה מסייעת באופן ישיר וגלוי לעוברי עבירה, כי התפילה היא חלק בלתי נפרד מהשתדלותנו כמו השתדלותנו בעבודת הקרקע, וכשם שאין לסייע לעוברי עבירה במעשים, כך היינו סבורים שלא לסייע להם בתפילה.

ממד העומק שעומד מאחורי ההיתר להתפלל ולהתענות כדי לסייע לחקלאים הנוכרים שבארץ ישראל או לחשודים על השביעית – הוא השותפות שיש לכל הציבור עם החקלאים עובדי האדמה באמצעות תפילותינו. גם כאשר ניתן לייבא פירות מחו"ל ולהסדר, אנו מתפללים דווקא להצלחת היכול הגדל בארץ ישראל (ואפילו באיסור). שגשוג החקלאות בארץ ישראל איננו רק צורך כלכלי, אלא גם ביטוי אלוקי לקשר שבין ישראל לארץ ישראל, וכדברי הרמב"ן על הפסוק: "ושממו עליה אויביכם" (ויקרא כ"ו ל"ב) – "היא בשורה טובה מבשרת בכל הגלויות, שאין ארצנו מקבלת את אויבינו". ע"י שותפות החקלאי עובד האדמה עם הציבור העירוני המתפלל נעשים כולם שותפים בהשתדלות במצווה הגדולה השקולה כנגד כל מצוות התורה (ספרי דברים י"ז, י"א) של הוצאת פירותיה הקדושים של ארץ ישראל (כדברי הב"ח באור"ח סימן ר"ח).

לאור דברינו שהתפילה על הגשמים נחשבת לשותפות מעשית בעבודת האדמה, מובן עומק חידושו של הירושלמי

על חששות שלעתיד בשעה שגשמים אלו מסייעים בפועל כעת את עוברי העבירה – על כגון זה נאמר: "בהדי דכבשי רחמנא למה לך!" (ברכות דף י' ע"א) – אנו צריכים להתפלל על צורכינו והקב"ה יעשה הטוב בעיניו, ואיננו צריכים לחשוש מסיוע עקיף לעוברי עבירה דרך תפילותינו.

מכאן אנו למדים לימוד גדול על ערכה של תפילה. התפילה איננה בקשה לשינוי סדרי בראשית. התפילה היא חלק מההשתדלות הטבעית, וכדברי הגמרא בנדה (דף ע' ע"ב): "מה יעשה אדם ויחכם, אמר להן ירבה בישיבה וימעט בסחורה, אמרו הרבה עשו כן ולא הועיל להם אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו שנאמר: 'כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה'. מאי קמ"ל? דהא בלא הא לא סגי. מה יעשה אדם ויתעשר? אמר להן ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה אמרו לו הרבה עשו כן ולא הועילו אלא יבקשו רחמים ממי שהעושר שלו שנאמר: 'לי הכסף ולי הזהב'. מאי קמ"ל? דהא בלא הא לא סגי". כלומר: כשם שנדרשת השתדלות טבעית ואנושית כדי להצליח בפרנסה, כך באותה מידה צריך השתדלות של תפילה למי שהעושר שלו נמצא שהתפילה היא חלק מההשתדלות המעשית להשגת הפרנסה. וכשם שאין סומכים על הנס, כך אסור לסמוך על ההשתדלות האנושית לבדה. והדברים קל-וחומר בענייני חקלאות בא"י, שבה נאמר "ארץ אשר עיני ה' א-להיך בה מראשית שנה ועד אחרית שנה" (דברים י"א, י"ב), שוודאי תלויה בסייעתא דשמיא באופן גלוי.

אין מקום להתייחר שמי שממלא כרסו בפירות של ערבים מבצע את שאיפתו של הראי"ה שיתרבו שומרי שביעית בישראל" (נדפס בעיטורי כהנים מס' 19 תשרי תשמ"ז עמ' 29).

ד. האם להעדיף פירות "אוצר בית דין" על פני פירות "היתר מכירה"?

כפי שראינו בתשובה של מרן הגר"א שפירא זצ"ל, ישנו חילוק בין הקונה פירות מהנכרים ובין הקונה פירות מאוצר בית דין; שהקונה מאוצר בית דין הגדירו הגר"א שפירא זצ"ל לנטפל לעושי מצווה. כלומר, החקלאים הם מקיימי המצווה בשובתם מעבודות הארץ, והצרכנים הקונים את תוצרתם (בתור שליחי בי"ד המקבלים שכר על טרחתם) זוכים להיקרא "נטפלים לעושי מצווה".

קניית תוצרת אוצר בית דין מחזקת את שומרי השביעית, ומעודדת חקלאים נוספים ללכת בדרך זו. גדולי ישראל כמרן הרב קוק זצ"ל בדורו וכהגר"א שפירא זצ"ל בדורנו, חיזקו גם את "היתר המכירה" כדי שיוכלו להתבסס עליו הזקוקים לו, ובמקביל חיזקו ביותר את שומרי השביעית שהחליטו לשומרה כהלכתה וללא היתרים. הם לא ראו סתירה בדבר, אלא ראו בזה שני כיוונים בעלי מטרה אחת - חיזוק החקלאות היהודית בארץ ישראל ומניעת איסורים מהחקלאים היהודים. יחד עם זאת לא פסקו גדולי הדור לעודד ללא הרף כמה שיותר חקלאים לקיים את המצווה כהלכתה וללא היתרים של שעת הדחק, ואף יסדו קרן תמיכה כלכלית באותם חקלאים שומרי

שאפילו בשביעית מתפללים על הגשמים "מפני פרנסת אחרים". למ"ד שה"אחרים" הם הנוכרים - הצורך הגדול נובע מהפרחתה של ארץ ישראל, שלא תישאר שממה (כהגדרתו של הרמב"ן במצוות יישוב הארץ - "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה" (הוספה לסה"מ לרמב"ם, מצוה ד'); ולמ"ד שה"אחרים" הם העבריינים הצורך נובע מהבנה לליבו של השותף שלא עמד בנטל וכשל. ומן הדאגה הגדולה לפרנסתו של החשוד על השביעית, נלמד אנו קל-וחומר גדול לדאגה שאנו צריכים לדאוג להצלחתם של החקלאים שנוקקים בעת הדחק לקולות הלכתיות מוסכמות.

ג. דרכו של הגר"א שפירא בצרכנות בשמיטה

לאור זאת ברורה הדרכתו של מו"ר הרב הראשי לישראל הגר"א שפירא זצ"ל - להעדיף יכול שגדל עפ"י היתר מכירה על פני יכול נכרים. וכך כתב בתשובה שפרסם: "דע ידידי, שבזה שאתה מחמיר וקונה עגבניות וירקות שגדלו בקרקע של גוי, אתה לא מחמיר בהיתר המכירה ואינך עוזר לשובתי שביעית, ואין לך שום קשר עם מצוות שמיטת קרקע כפי שאתה סבור. מצווה זו שעל מקיימיה נאמר 'גיבורי כח עושי דברו' היא באותם שיש להם קרקע ואינם עובדים בשביעית; ואינך גם נטפל לעושי מצווה כמו מי שקונה תוצרת של שומרי שביעית מאוצר בית דין... על ידי שקונים יותר פירות של ערבים לא מקיימים מצוות שמיטה ולא מסייעים שיתרבו שומרי שביעית כהלכתה. ועל כן

אמנם איסורן אינו אלא מדרבנן, אך עתידות הן בע"ה להפוך לדאורייתא כשרוב ישראל יישבו על אדמתם – והן מלאכות גיזום ודילול וכד'. הפתרונות ההלכתיים שנמצאו עד כה, מתבססים על כך ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, אך כולנו מצפים ליום שבו לא נוכל להסתמך על כך. פעמים רבות הרהרתי בדבר: האם נוכל לקיים את "אוצר בית דין" גם בעתיד? וליבי אומר לי שבעזרת ה' כשרוב ישראל יהיו על אדמתם (ומחולקין לפי שבטים ולא מעורבבין, כדברי רבי בירושלמי גיטין פ"ד ה"ג) – בע"ה ישוב בית דין הגדול על מכוננו, ויהיה לנו בית דין גדול בחכמה ובמניין שיוכל לדון בהיתר מלאכות 'אוקמי אילנא' שבעבר אמנם לא היו נזקקות כל כך, אך בעקבות שינוי שיטת החקלאות וצורות השיווק בעידן המודרני נעשו קריטיים לקיומו של החלקאי. זאת ועוד, בע"ה בעתיד תשתכלל החקלאות עוד יותר, ונוכל להתגבר 'בדרך הטבע' על המכשולים שכיום איננו מוצאים להם פתרון מלא].

ו. הקשר בין דור הנאולה ומצוות השמיטה

נראה שדווקא בדורנו, הזוכה בחסדי השי"ת לחיות בזמן קץ המגולה של אתחלתא דגאולה (עיי'ן אגרות הראי"ה ח"ג עמ' קנ"ה), מחויבים אנו לנסות כמה שיותר לפעול לתחיית מצוות השמיטה כהלכתה, ולנסות לעזור ולסייע בקיומה עד כמה שאפשר. הסיוע לקיום השמיטה הוא חלק בלתי נפרד מההשתדלות הנתבעת מאיתנו כדי לקרב את גאולה,

שמיטה כהלכתה.

ה. ההבדל בין קולות אוצר בית דין לקולות "היתר המכירה"

לצערנו בשנים האחרונות אנו עדים לתופעה של דחיקת רגליהם של החקלאים שבחרו לשמור שמיטה כהלכתה ולשווק את תוצרתם במסגרת אוצר בית דין. דחיקתם באה מכיוונים שונים: מצד אחד בד"צים למיניהם קוראים להעדפת יכול נוכרים 'ללא חשש שביעית'; ומצד שני, ישנם רבנים שסוברים שמכיוון שגם ב"אוצר בית דין" אנו נדרשים לקולות רבות בעבודת האדמה ובשיווק הפירות, ולכן אין לכך יתרון על פני "היתר מכירה", ולכן הם מעדיפים את הנוחיות שבקניית פירות "היתר מכירה", ומשאירים את המעבר לשמירת שמיטה כהלכתה כ'הלכתא למשיחא'.

אותם רבנים המעדיפים את היתר המכירה מסתכלים על העניין בראייה נקודתית של קולות וחומרות, ואינם מביאים בחשבון את המכלול כולו. "היתר המכירה" הוא היתר 'עוקף שמיטה' לשעת הדחק, שמונע מחקלאים לעבור על איסורים בשנת השמיטה. לעומת זאת המסלול של "אוצר בית דין", למרות הקולות שהוא נזקק להם, בסופו של דבר הוא מבוסס על שמירת השמיטה במתכונת של לכתחילה (אלא שלצורך קיומה אנו נזקקים להסתמך על קולות למיניהן). ומכיוון שלרוב הפוסקים שמיטה בזמן הזה מדרבנן – הלכה כדברי המיקל בדרבנן.

[מן הבעיות הגדולות שקיימות במסגרת "אוצר בית דין" הן המלאכות שהיום

יתירה (וכן האריך בה בהלכות תעניות פ"ה ה"ג) בסיפור תמיכתו של ר"ע בבר כוזיבא ובציפיתו להיותו משיח, למרות שבר כוכבא לא עשה ניסים ונפלאות החורגים מדרך הטבע. מכאן לומד הרמב"ם שגם הגאולה העתידה תבוא בצורה טבעית, על ידי בן אדם שילחם וינצח ויחזיר עצמאות מדינית לעם ישראל ולבסוף ישתית את דיני התורה באומה.

דברי הרמב"ם צריכים עיון:

א. כיצד מביא הרמב"ם ראייה מסיפור תמיכתו של ר"ע בבר כוזיבא, הרי לכאורה זהו ניסיון שכשל וכיצד ניתן להביא ממנו ראייה?

ב. מדוע מביא הרמב"ם ראייה ממחשבותיו של ר"ע (שנתבדו) בשעה שיש על כך מקורות מפורשים בחז"ל, כפי שהביאם הרמב"ם בעצמו בהמשך (פי"ב ה"א): "אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו הולך. וזה שנאמר בישעיה: "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ" – משל וחיידה. עניין הדבר: שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי העולם המשולים בזאב ונמר". והוסיף וכתב (שם ה"ב): "אמרו חכמים: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד". [בגמרא (סנהדרין דף צ"ט ע"א; שבת דף ס"ג ע"א) נחלקו בכך אמוראים, והרמב"ם פסק הלכה כשמואל].

ג. מדוע מייד לאחר הביאו את סיפור תמיכתו של ר"ע בבר כוזיבא מסיים הרמב"ם: "ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה

שעל זה אמרו חז"ל שעתידיה בת-קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת: "כל מי שפעל עם א-ל יבוא ויטול שכרו". בהלכות גאולה אין לנו פוסק כרבנו הרמב"ם, וכך כתב בספרו בהלכות מלכים (פי"א ה"א) העוסק בהלכות גאולה: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה הממשלה הראשונה, ובונה מקדש ומקבץ נדחי ישראל וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם. מקריבין קורבנות ועושין שמיטין ויובלות ככל מצוותן האמורה בתורה. וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו וכו'." (עפ"י הוצאת פרנקל).

ובהלכה ג' הוסיף: "אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו שהטפשים אומרים. אין הדבר כן, שהרי ר"ע חכם גדול מחכמי משנה היה והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות. כיוון שנהרג, נודע שאינו משיח, ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת. ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן". ע"כ.

הרמב"ם חידש בהלכה זו שבימי המלך המשיח עולם כמנהגו נוהג ולא יהיו ניסים החורגים ממנהגו של עולם. וכדוגמא לכך מצא לנכון הרמב"ם להאריך אריכות

לנסות ולהשתדל לקיימם בדרך הטבע. וזוהי כוונת הרמב"ם בסיום דבריו ש"התורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים", ולכן לא ייתכן מצב שהמצווה בטלה ותופיע רק בדרך נס. ומוסיף הרמב"ם, שמי שיחשוב כן הרי הוא עובר על איסור "בל תגרע" "וכל המוסיף או גורע... הרי זה בדאי רשע ואפיקורס", כלומר: מי שחושב כך הרי הוא הופך את המצוות המעשיות להבטחה רוחנית, ובזה הוא "מגלה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות ממשוטן". [ואין הוא שונה ממי שסובר שציווי התורה "וקשרתם לאות על ידך וכו'" הוא עניין רוחני שיהיו דברי התורה חקוקים בלבו ובפיו, וסותר בכך את המצווה המעשית של הנחת תפילין העשויות מעור בהמה]. על אופיין הטבעי של מצוות התורה כותב הרמב"ם בפירושו לפרשת סוטה (במדבר ה', כ'): "והנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי העניין הזה (השקיית מי סוטה), שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל, ע"ש. ולכן היה חשוב לרמב"ם להאריך בסיפור תמיכתו של ר"ע בבר כוזיבא, עם כל המורכבות שבעניין, כדי להמחיש לנו את מעשיותה של מצוות המלכת מלך המשיח. משום כך בחר הרמב"ם דווקא בסיפור על בר כוזיבא שהאמין שינצח את הרומאים בכוח הזרוע, ור"ע ראה בכוח הטבעי הזה את עוצמת הרוח של המצווה ואמר עליו: 'הדין מלכא משיחא', ולכן 'לא ביקש ממנו לא אות ולא מופת'.

משתנים לעולם ולעולמי עולמים ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן, וכל המוסיף או גורע או שגלה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות ממשוטן הרי זה בוודאי רשע ואפיקורוס". הרמב"ם אינו מבאר מהו הקשר בין המעשה בבר כוזיבא ובין האיסור לשנות מצוות מן התורה? ונראה שהרמב"ם כלל את הסוברים שהגאולה תבוא בדרך נס בכלל "המשנה דבר מצווה", מפני שמינוי מלך (ומלך המשיח בכלל) זוהי מצוות עשה [כפי שכתב הרמב"ם בהקדמה להלכות מלכים: שמצוות מינוי מלך, מחיית זרעו של עמלק ובניית בית הבחירה הן המצוות הראשונות שנצטוו ישראל בכניסתם לארץ], לכן כשם שבכל המצוות אנו מחויבים להשתדל לקיימם בדרך הטבע, ואסור להסתמך על הנס בקיומם, כך גם במצוות מינוי מלך ובמצוות מלחמה ובמצוות בניין המקדש ישנה חובה להשתדל בקיומם ולא להשאירה להיעשות מאליה בדרך נס. וכי יעלה על הדעת שבמקום שלא מצויים אתרוגים, יהודי לא ישתדל לנטוע עץ אתרוגים ויסתפק בתפילה שהקב"ה ימציא לו אתרוגים בדרך נס כדי לקיים מצוות ד' מינים? אדרבה, הרי הלכה פסוקה היא שאין מברכין על מצוות הבאות בדרך נס! (עיין בפוסקים המאריכים בדיון כיצד החשמונאים בירכו על הדלקת נרות המנורה בבית המקדש עם שמן שהתברך והתרבה בדרך נס). והוא הדין במצוות הקשורות לגאולה, שאין לצפות להתרחשותם בדרך נס, אלא

שהבאנו מדברי הרמב"ם לעיל, כך השבת השמיטה והיובל למקומם, שהיא מתפקידו של מלך המשיח, עתידה וצריכה להיעשות בדרך טבעית ע"י השתדלות אנושית, ולא ע"י המתנה לנס שמימי.

ועל כן דווקא אנו המאמינים בקץ המגולה חובתנו כפולה ומכופלת להשתדל ולהתאמץ בכל דרך להנחיל את מצוות השמיטה כהלכתה בארצנו. ואם עדיין חסרו תנאים לקיומה המלא בפועל, אין זה פותר אותנו מכל דרך לנסות ולהחזיר עטרת מצווה זו ליושנה.

ה. יתרונו של "אוצר בית דין"

בזמננו אנו, כאשר כל הנטל החקלאי נופל על כתפי קבוצה קטנה מהאוכלוסייה, נראה שהדרך היחידה שקיימת לעת עתה להשבת מצוות השמיטה ליושנה היא רק באמצעות הפעלתו של "אוצר בית דין". המציאות שבה קבוצה קטנה של חקלאים צריכה לספק פירות עבור כל תושבי המדינה, דורשת מאיתנו להשתמש

ואף שבאותה שעה נכשל הניסיון, בגלל עוונותיו של בר כוזיבא, ר"ע לא חזר בו מעצם תמיכתו בנכונות לקיים את מצוות גאולת ישראל בדרך הטבע.⁸

ז. הבנה מחודשת בדברי הרמב"ם

על פי הדברים הללו ניתן להבין את דברי הרמב"ם שהזכרנו בראשית הדברים (פי"א ה"א): "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ גדחי ישראל, וחוזרים כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם. מקריבין קורבנות, ועושין שמיטין ויובלות ככל מצוותה האמורה בתורה. וכל מי שאינו מאמין בו, או שאינו מחכה לביאתו לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר אלא בתורה ובמשה רבינו וכו'". מבין תפקידיו של מלך המשיח מונה הרמב"ם את השבת כל המצוות לקיומם המלא כפי שהיה בימי קדם, וביניהם מצוות שמיטה ויובל. וכשם שהמלכותו של מלך המשיח עתידה להיעשות בדרך טבעית ע"י השתדלות מעשית, כפי

א. כדי להבין כיצד תמך ר"ע בבר כוזיבא, אף שהוא לא נמנה בין צדיקי אותו דור, כתב הרב קוק זצ"ל (פנקסי הראי"ה א', ז'; הוצאת מכון הרצי"ה): "בר דרומא שאמר 'לא תסעוד ולא תסנוף' ובניחותא אמר 'הלא אתה אלוקים זנחננו' - היינו שיטת הלאומיות שאומרים 'אם אין אני לי מי לי', ושאיין להשתמש בביטחון (=כה) לעניין לאומי... ולפעמים כשהמצב המוסרי מחייב שרק על ידי הכרזה של 'אם אין לי מי לי' יאבד כח הביטחון מכמה לבבות שאינם מגיעים לכלל דעת את ד' ודרכיו, הדבר שקול אם כדאי לאבד טובה רוחנית בשביל דבר עממי, ויש פנים לומר שבהתגברותם של ישראל ירבו הקניינים הרוחניים לעשות חיל עד שאין לחוש כלל להפסד המועט שמגיע לחסרי דעת, ומ"מ נראה שלא היה רוח חכמים נוחה מזה בזמן מלחמת בית שני". כלומר: ר' עקיבא הבין שלפעמים מצב הדור מחייב ויתור זמני במידת הביטחון בה' כדי לעורר את הכוח הלאומי לפעול, משום שהתועלת הרוחנית שבכך גדולה על ההפסד הזמני. והדברים מתיישבים יפה עם דברי הרמב"ם שהזכרנו.

כהערת אגב, חשוב לציין את הערתו של רבנו הרצי"ה קוק זצ"ל, שלמרות אופיין המעשי של מצוות המלכת מלך, הכרתת זרעו של עמלק ובניין בית הבחירה, אין להסיק מכך שצריך לפעול כרגע באותה מידה של מעשיות בכל שלוש המצוות הללו, שהרי סדרן של המצוות מחייב: תחילה המלכת מלך, אח"כ הכרתת זרעו של עמלק, ורק לאחר מכן בניין בית הבחירה (כמובא ברמב"ם ה' מלכים פ"א ה"א.ב. וכל זמן שמצוות המלכת המלך טרם הסתיימה עלינו להשקיע בה את מיטב כוחותינו (עיין 'שיחות הרצי"ה' א"י, עמ' 166).

הערת הגר"א נבנצל שליט"א: נראה דזה רק בבית ראשון שהי' צורך לקבוע את מקום המקדש ולקדשו, אבל אח"כ אינו מעכב לדעת הרמב"ם ולכן בנו בית שני בלא מלך, ובתחילת בנייתו עדיין המן ובניו קיימים.

סחורה) - איסור קל שבה". וכן כתבו התוספות (שם ד"ה אבקה): "עיקר איסור בעבודת קרקע כגון חרישה וזריעה, אבל משא ומתן אינו אלא עשה בעלמא, דלאכלה ולא לסחורה", עיי"ש.

רואים במפורש בגמרא שעיקר מצוות שמיטה היא השבתת הארץ, ואיסור סחורה הנגזר מכך אינו אלא אבק איסור.

יסודה של מצוות שמיטה הוא עדות על שייכותה של הארץ לה' - "כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כ"ה, כג). השבתת הארץ מעבודות האדמה, מעידה כאלף עדים שהארץ אינה שלנו אלא של הקב"ה. לכן גם אם קיומה והנחלתה של המצווה לכלל הציבור דורשות קולות הלכתיות מסוימות בשיווק הפירות, סוף סוף בצריכת פירות שביעית אנו מחזקים חקלאים שומרי שביעית המקיימים את "עיקר איסור שביעית" (כדברי רש"י).

ובכגון זה ראוי לנהוג על פי דברי רבנו החסיד במסילת ישרים (פר' כ) במשקל החסידות: "כי אין לדון דברי חסידות על מראהן הראשון, אלא צריך לעיין ולהתבונן עד היכן תולדות המעשה מגיעות... נמצאת למד, שהבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם ולפי התנאים המתלווים להם, לפי המצב, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום", ע"ש.

מ. החקלאים כשליחי עם ישראל

כפי שכתבנו לעיל, האחריות על קיום מצוות השמיטה שייכת לכלל הציבור בישראל, ולא רק לחקלאים. ניתן למצוא

ב'קולות' הלכתיות בהלכות מכירת פירות שביעית, כגון: היתר חלוקת הפירות בחנויות שנמכרים בהם פירות בכל השנים; וגביית מחיר יקר שאינו זול מפירות השוק האחרים, וזאת בשעה ש"אוצר בית דין" מתיר רק גביית כיסוי הוצאות (המחיר הגבוה נגרם כתוצאה מהוצאות גבוהות במיוחד הנדרשות לטיפול בפירות אלו). אעפ"כ אין ספק שדרך זו עדיפה על פני היתר המכירה, וכ"ש שעל פני יכול נוכרים.

הקולות ההלכתיות של היתר המכירה מפקיעות את עצם המצווה - השמטת הארץ והשבתתה מעבודה; ולעומת זאת הקולות ההלכתיות של "אוצר בית דין" נוגעות באיסור משני (איסור סחורה) שנובע מקדושת הפירות, עקב קיום מצוות השמיטה.

ראיה לדבר יש להביא מגמרא במסכת סוכה (דף מ' ע"ב): "א"ר יוסי בוא וראה כמה קשה אבקה של שביעית וכו' אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו ואת כליו שנאמר: "בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו" וסמך ליה: "וכי תמכרו ממכר לעמיך וגו'". הרי שהגמרא מכנה את איסור סחורה בפירות שביעית - "אבקה של שביעית". הדבר מבואר בדברי רש"י (שם ד"ה דר' יוסי בר חנינא): "מידי דלא הוי עיקר האיסור תלוי בו קרי אבק, וכן אבק ריבית, וכן אבק לשון הרע, שאינו לשון הרע גמור אלא צד לשון הרע, כמו אבק העולה מדבר הנכתש במכתשת". ושם בד"ה אדם הוסיף: "דעיקר איסור שביעית - לא תזרע ולא תזמור. וזהו (איסור

כדי לחזק את החקלאים ואת יכולתם לעבד את שדות ארצנו הקדושה, וכדי למנוע מצב שבו החקלאים ירצו לעשות הסבה מקצועית לתחומים שאין בהם הפסדים כלכליים כל שבע שנים (הי-טק וכדו') - חובה על הציבור כולו להיחלץ חושים ולהיות ערב לאחיו החקלאים, ועל ידי כך להחזיר את עטרת המצוות התלויות בארץ ליושנה, ובייחוד את הקשה שבהן - היא מצוות השמיטה.

י. סוף דבר

נראה ששנת השמיטה הזו (תשס"ח) הוסיפה נדבך חדש ומשמעותי לקידושה ולהתפתחותה של מצווה יקרה זו, בכך שציבור צרכניים עירוני התחייב מראש (ע"י תשלום מקדמה) לצרוך פירות "אוצר בית דין" מחקלאים שומרי שמיטה. זכה ארגון "אוצר הארץ" בנשיאותו של מו"ר הרה"ג יעקב אריאל שליט"א להיות 'נחשון בן עמינדב' בעניין זה, ולהוסיף קומה של התחייבות וערבות הדדית בין הציבור העירוני ובין העם שבשדות. כמו כן, אין ספק שאוצרות בתי הדין האחרים, לסוגיהם השונים, עוררו את תודעת ציבור החקלאים והציבור העירוני לקיום מצוות השמיטה יותר מבעבר. אין לנו אלא לקרוא לציבור הצרכנים בשיאה של עונת פירות הקיץ שלא להירתע, ולהמשיך לצרוך 'פירות שביעית' למרות כל הקשיים שבכך, ולזכות לקיים את המצווה של אכילת פירות שביעית (כדברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות, מצוות עשה ג') ויחד עם זאת לזכות בחיזוק מצוות השמיטה כהלכתה.

סיוע לדברים אלו מדברי הרמב"ן בהשגותיו לשה"מ (במצווה ד') בעניין מצוות ישוב הארץ: "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה", ע"ש. חלקה הראשון של המצווה - "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות" - אינו מוטל על כתפי כל יחיד ויחיד מישראל, שהרי אדם יחיד אינו יכול למנוע מהאומות לכבוש את הארץ, ורק אנשי הביטחון הפועלים במסגרת הצבא אחראים על ביצוע משימה זו, והם מבצעים אותה כשליחי הציבור. אמנם ישנו חלק שני למצווה זו, שהוזכר ע"י הרמב"ן בשתי מילים - "או לשממה" - שמשמעותו היא שלא מספיק לכבוש את הארץ אלא צריך לדאוג להפרחת שיממותיה. אדם הבונה בית בארץ ישראל אמנם מיישב אותה, אך הוא עושה זאת רק בנחלתו הפרטית המצומצמת. לעומת זאת החקלאים המפריחים את השדות וצובעים את הארץ בירוק, מקיימים מצווה זו בצורה נרחבת, ורק בזכותם נגאלת הארץ משוממותה. נמצא שהחקלאים מקיימים את מצוות הפרחת הארץ בעבור כל הציבור ובשליחותו, כשם שהצבא מקיים את מצוות כיבוש הארץ בעבור כל הציבור ובשליחותו. וכשם שכלל ישראל מחויב בחיזוק אנשי הצבא - שליחיהם בקיום מצוות השלטון בארץ, כך כלל ישראל מחויב בחיזוק החקלאים היהודיים - שליחיהם בקיום מצוות ישוב הארץ והפרחתה משיממונה, ובקיום כל המצוות התלויות בה.

סיכון כלכלי כה גדול – וכי אין כדאי הדבר?

ככל שנתמוך יותר ויותר באוצרות בית דין, ובייחוד במודל של "אוצר הארץ", שמצא פתרונות הלכתיים גם לאספקת ירקות בלא להזדקק להיתר מכירה – נעודד חקלאים יהודים לשמור שמיטה בשנות השמיטה הבאות, ובכך נזכה להיות "נטפלים לעושי מצווה גדולה" כדברי הגר"א שפירא זצ"ל, שעליהם נאמר: "גיבורי כח עושי דברו".

וכשם שבעוון ביטול מצווה יקרה זו גלינו מארצנו, כך נזכה בע"ה ע"י השתדלותנו בהשבת עטרת מצווה זו ליושנה, להתגשמות חזון הנביא: "ונטעתים על אדמתם ולא ינטשו עוד מעל אדמתם אשר נתתי להם אמר ה' א-להיך" (עמוס ט', ט"ו). ויה"ר שנזכה להיגאל גאולת עולמים בקיום כל המצוות התורה בארץ, על כל פרטיהם ודקדוקיהם, במהרה בימינו אמן.²

לכן הציבור והצרכניים שהתחייבו בערב שנת השמיטה לצרוך פירות מ"אוצר הארץ" קרואים בזאת להפעיל לחץ על המוכרים שלא יחדלו את אספקתם ואת חלוקתם של פירות השביעית, גם אם זה בא על חשבון אי-אספקה של פירות אחרים, על אף כל העיכובים והקשיים שנתגלו במערך השיווק.

זאת ועוד. צריך לזכור שהרמב"ם בפירושו למשנה בשביעית כתב שבימי המשנה לא ניתן היה לאכול ירקות בשנת השמיטה, אלא רק דגנים וקטניות, ואילו כיום גם במסגרת "אוצר הארץ" ניתן למצוא שפע של ירקות, שגידולם מתאפשר באמצעות פתרונות הלכתיים שונים. ומה נדרש מאיתנו? רק מאמץ קטן, לוותר על איזשהו ירק מכלל הירקות או להיאזר בסבלנות לחלוקה קצת יותר מאוחרת, ובכך לחזק חקלאיים שומרי שמיטה שלקחו על עצמם

ב. הערת הגר"י אריאל שליט"א: אני מחזק את דבריך. בעיקר השנה (תשע"ד), ערב שנת השמיטה, יש צורך לעורר את הציבור לקיים מצווה זו. הדרך היחידה לקידום מצוות השמיטה היא ע"י חקלאים ישראלים שומרי שמיטה כהלכתה, המתמודדים עם השאלות המעשיות המתעוררות עם התפתחות החקלאות. כמובן שחקלאים אלו צריכים גיבוי מעשי של צרכנים, שיעדיפו את תוצרתם ובכך יאפשרו להם קיום ויוכלו אף הם להיות שותפים למצווה. זו הדרך הראויה לקיום המצווה, הן ע"י החקלאים והן ע"י שותפיהם – הצרכנים. כל דרך אחרת עלולה לנזק חלילה את המצווה ולהופכה ח"ו לאות מתה. הן מכירת הקרקעות לנכרים לשנה והן העדפה של תוצרת חו"ל (ההלכה אומנם אינה אוסרת אותן) עוקפות את המצווה ובעצם משתמטות מקיומה. כל ההולכים בדרכים אלו אינם מקיימים שום מצווה חיובית בשביעית, אלא רק נמנעים ממלאכות ומאכילת איסורי שביעית ותו לא. אך מצווה גדולה זו מה היא עליה? (ר' מנחות מא א את היחס החמור לעקיפת מצווה). אמנם בדלית בררה הדרכים העוקפות מותרות (הזמנת תוצרת נוכרית בארץ אסורה לדעת גדולי הפוסקים), אולם דרך המלך של התורה היא התמודדות ישירה עם הבעיות ע"י חקלאות ישראלית שומרת שמיטה. יישר כוחם של גיבורי הכוח עושי דברו.

אבן
העזר

